

РЕЦЕНЗІЯ

на дисертацію Горбатюк Олени Леонідівни
«Формування соціально-комунікативної компетентності молодших
школярів з порушеннями інтелектуального розвитку»,
представлену на здобуття ступеня доктора філософії
з галузі знань 01 «Освіта / Педагогіка»
за спеціальністю 016 «Спеціальна освіта»

Актуальність теми дисертаційної роботи. Сучасні зміни суспільних і соціокультурних умов зумовили переорієнтацію системи шкільної освіти на формування в учнів життєвих компетентностей, які дозволять їм успішно навчатися, орієнтуватися в сучасному соціумі, інформаційному просторі, успішно комунікувати, виконувати соціально важливі завдання, реагувати на потреби і виклики часу. З огляду на зазначене, актуальним завданням сучасної школи є реалізація компетентнісного підходу, що передбачає спрямованість освітнього процесу на формування в учнів ключових і предметних компетентностей.

Основною метою освіти осіб з особливими освітніми потребами є адаптація та соціалізація, підготовка їх до самостійного життя. Особливо вразливу категорію дітей становлять молодші школярі з порушеннями інтелектуального розвитку. У процесі впровадження інноваційних технологій гостро постає питання щодо формування в них міжособистісних стосунків, спільної діяльності, норм поведінки, навичок комунікації, вмінь працювати в команді, під керівництвом та інших соціальних компетенцій. Складність проблеми полягає у тому, що сучасне суспільство, хоча й враховує специфіку розвитку дітей з порушеннями інтелектуального розвитку, однак не може знизити до них рівень комунікативних та соціальних вимог (І. Омельченко, О. Орлов, Л. Прохоренко, Г. Соколова, І. Татьянчикова, Д. Шульженко та ін.). Тому для повноцінного формування їх соціально-комунікативної компетентності необхідно створювати спеціальні умови, які сприяли б розвитку

активної, всебічно розвинутої, соціально адаптованої особистості, готової до комунікації, подальшого життя та діяльності.

Під соціально-комунікативною компетентністю вчені розуміють цілісний досвід дитини в розв'язанні життєвих проблем, засвоєнні способів виконання ключових функцій, які стосуються багатьох соціальних сфер і соціальних ролей, вміння вирішувати соціальні та поведінкові проблеми, вміння спілкуватися в конкретних соціально-побутових ситуаціях, висловлювати свої думки чітко та зрозуміло (О. Бабяк, Г. Блеч, О. Боряк, І. Гладченко, І. Дмитрієва, В. Кобильченко, Ю. Кравець, І. Омельченко, Л. Прохоренко, О. Чеботарьова).

Особливу стурбованість вчених та практиків викликає схильність молодших школярів з порушеннями інтелекту до афективних реакцій, зниження соціально-комунікативної здатності до спілкування, низький рівень обробки інформації та рефлексії власних вчинків, що блокує критичне оцінювання складних ситуацій взаємодії з однолітками або дорослими та усвідомлення причин виникнення соціально-комунікативних труднощів. Крім того, в поведінці підлітків з порушеннями інтелекту також виявляються недостатність та незрілість мотивів і механізмів встановлення соціальних контактів із соціумом.

Однак, на сьогодні бракує досліджень, присвячених вивченню соціально-комунікативної компетентності дітей з порушеннями інтелектуального розвитку, зокрема можливості її формування засобами фізичної культури.

Отже, недостатній рівень наукової розробленості та практичної реалізації означеної проблеми зумовили вибір теми дослідження Горбатюк Олени Леонідівни «Формування соціально-комунікативної компетентності молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку», яке є досить актуальним для спеціальної педагогіки і психології.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження. Наголошуючи на найсуттєвіших здобутках дисертаційної роботи, вважаємо за необхідне зазначити результати, що мають безперечну новизну, а саме: розроблено структурно-функціональну модель соціально-комунікативної компетентності, яка містить соціально-перцептивний, комунікативний, інтерактивний та моторно-руховий компоненти; розроблено авторські методики формування соціально-

комунікативної компетентності учнів з порушеннями інтелекту: «Домашній помічник» та «Фотошарада», «Заверши оповідання» та «Я та інші діти»; визначено фактори, які впливають на формування соціально-комунікативної компетентності: 1 фактор – емоційне самопізнання в часовому вимірі самоствлення; 2-й – експресивне мовлення; 3-й – рефлексивно-адаптивні здібності.

Особливо цінним, на нашу думку, є те, що розроблено авторську програму з фізичної культури для молодших школярів з порушеннями інтелекту, яка містить базовий і варіативні компоненти; визначено психолого-педагогічні умови формування соціально-комунікативної компетентності молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку.

Подальшого розвитку набула ідея компетентнісного підходу в навчанні і вихованні молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що: розроблений комплекс методик діагностики та формування соціально-комунікативної компетентності може бути використаний практичними працівниками спеціальних закладів освіти та з інклюзивним навчанням в роботі з дітьми, які мають порушення інтелектуального розвитку; програма з фізичної культури для молодших школярів з порушеннями інтелекту, яка містить базовий і варіативні компоненти, може використовуватися у процесі корекційно-розвивального навчання дітей означеної категорії; результати дослідження можуть використовуватись при підготовці здобувачів вищої освіти, підвищенні кваліфікації педагогічних кадрів та організації освітнього процесу молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку.

Характеристика основних положень роботи. Оцінюючи зміст й завершеність дисертації Горбатюк Олени Леонідівни «Формування соціально-комунікативної компетентності молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку», відмітимо, що вона є цілісним структурованим дослідженням, зберігає логічну послідовність та комплексність викладення матеріалу як на рівні роботи в цілому, так і в межах кожного окремого розділу, складається з анотацій українською та англійською мовами, вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу,

загальних висновків, списку використаних джерел (193 найменування).

Слід відзначити вміння дисертантки узагальнювати й систематизувати теоретичний матеріал, що принагідно представлено у першому розділі дисертаційної роботи «Теоретичні основи формування соціально-комунікативної компетентності молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку»

Авторкою обґрунтовано теоретичні засади вивчення питання формування соціально-комунікативної компетентності молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку. Здійснено аналіз наукових джерел, які присвячено дослідженню означеного питання, зокрема виявлено ступінь його актуальності та розробленості в науково-методичній літературі, що дало змогу систематизувати погляди на ключові поняття, пов'язані з означеною проблемою.

Визначено сутність поняття «соціально-комунікативна компетентність», що розглядається як базова інтегральна характеристика, яка відображає рівень умінь особистості взаємодіяти з оточуючими, забезпечує оволодіння соціальною реальністю за допомогою комунікативних механізмів і дає змогу ефективно регулювати власну поведінку та поведінку інших у комунікативному просторі.

Виокремлено компоненти соціально-комунікативної компетентності, а саме: соціально-перцептивний, комунікативний, інтерактивний та моторно-руховий.

Обґрунтовано, що порушення соціально-комунікативної компетентності молодших школярів з порушеннями інтелекту виявляються у несформованості самооцінки себе та своїх індивідуальних психофізичних особливостей і можливостей, емоційній чутливості, низькій емпатії, невмінні співпереживати однокласникам та рідним, несформованості таких поведінкових навичок як здатність до співпраці, ініціативність та адекватність спілкування, товариськість тощо.

У роботі теоретично доведено, що несформованість соціально-комунікативної компетентності дітей з порушеннями інтелектуального розвитку впливає як на соціальну ситуацію розвитку, так і на соціальні відносини в мікро- та макросередовищі дитини, спілкуванні з дорослими та однокласниками, що в

свою чергу негативно відбивається на навчальній діяльності, формуванні соціальної позиції в світі однолітків та дорослих.

Цінним, з педагогічної точки зору, є другий розділ дисертаційної роботи «Особливості соціально-комунікативної компетентності молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку», зокрема з метою оцінки сформованості соціально-комунікативної компетентності молодших школярів з порушеннями інтелекту було розроблено структурно-функціональну модель, яка містить чотири компоненти: соціально-перцептивний, комунікативний, інтерактивний і моторно-руховий. В цій моделі соціально-перцептивний компонент відповідає за суб'єктивну картину світу, загальну соціальну активність дитини засобами соціальної перцепції; комунікативний – передбачає розуміння специфіки комунікативної ситуації, вміння вести діалог з дорослими та ровесниками; інтерактивний – забезпечує взаємодію (інтерацію) та рефлексію, як підґрунтя розуміння себе в контексті інтерації з іншими; моторно-руховий – розширює можливості фізичного розвитку та психофізіологічних функцій в сенсомоторній та соціальній сферах.

Здійснено емпіричне дослідження особливостей соціально-комунікативної компетентності молодших школярів з порушеннями інтелекту, до яких віднесено: невміння вербалізувати емоційне ставлення до іншої дитини та до себе, загальмованості психологічного минулого, орієнтацію на перцептивно доступні зовнішні ознаки, що впливає на реалізацію соціальної перцепції в процесі сприйняття іншої людини та порівняння себе з нею; низький рівень експресивного мовлення, недостатньо розвинену соціальну позицію, існування комунікативних бар'єрів; низьку здатність аналізувати результати своєї діяльності, знаходити інші способи вирішення проблем та виявляти зв'язки між вчинком та його наслідками; невміння використовувати тілесні рухи, жести, міміку та інші форми невербального спілкування, які дають змогу ефективно взаємодіяти з оточуючими.

Заслужовує на увагу визначення критеріїв сформованості соціально-комунікативної компетентності, зокрема: *емоційно-перцептивний* (диференціація соціальної перцепції, перцепція діяльності та особистості іншої

дитини, емоційна складова соціальної перцепції та самоствавлення), *комунікативний* (імпресивне мовлення – слухання, розуміння, експресивне – висловлювання) та *соціально-когнітивний* (рефлексія, соціально схвалювальні відповіді, соціально ненормативні відповіді).

У третьому розділі дисертаційної роботи «Формування соціально-комунікативної компетентності у молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку засобами фізичної культури» представлено методику формування соціально-комунікативної компетентності учнів з порушеннями інтелектуального розвитку засобами фізичної культури. Визначено критерії формування соціально-комунікативної компетентності школярів з ППР, до яких віднесено: розуміння емоційного стану іншого однокласника чи дорослого; вміння отримувати та передавати отриману інформацію, слухати іншого; вміння вести простий діалог, доводити власну думку; активність у колективних заняттях; вміння вирішити конфліктну ситуацію тощо.

Важливою для практики спеціальної освіти є програма з фізичної культури для молодших школярів з порушеннями інтелекту, яка містить базовий і варіативні компоненти. До базового компоненту віднесено: вимоги до знань, рухові навички і уміння; завдання розвитку фізичних якостей; нормативи фізичної підготовленості, згідно з вимогами комплексної програми фізичного виховання учнів спеціальної загальноосвітньої школи. До варіативного – засоби для розвитку фізичних якостей (вправи аеробної спрямованості: легкоатлетичні вправи, рухливі і спортивні ігри за спрощеними правилами тощо).

Розроблено методичні та організаційні умови підвищення ефективності фізичного виховання дітей молодшого шкільного віку з порушеннями інтелектуального розвитку.

Виявлено доцільні фактори, які впливають на формування соціально-комунікативної компетентності: 1 фактор – емоційне самопізнання в часовому вимірі самоствавлення; 2-й – експресивне мовлення; 3-й – рефлексивно-адаптивні здібності.

Таким чином, результати експериментальної методики, отримані автором, засвідчили наявність якісних змін у школярів з ППР під час рухових вправ не

лише у фізичному здоров'ї, а й позитивні зрушення у всіх компонентах соціально-комунікативної компетентності після впровадження корекційно-розвивального комплексу засобами фізичної культури.

Отримані автором результати дають змогу констатувати ефективність розробленої методики формування соціально-комунікативної компетентності молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку, впровадження якої сприяло досягненню позитивних результатів.

Наукові положення, пропозиції, висновки і рекомендації, що подано у дисертації, є обґрунтованими та достовірними. Використано системний підхід для аналізу сучасного стану і з'ясування сутності основних компонентів соціально-психологічної компетентності підлітків.

Особистий внесок здобувача полягає в роботі над особливостями соціально-перцептивного компоненту соціально-комунікативної компетентності молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку; у вивченні особливостей розвитку довільних рухів дітей з порушеннями інтелектуального розвитку; у емпіричному дослідженні комунікативного розвитку молодших школярів з порушеннями інтелекту.

Усі наукові результати є коректними, обґрунтованими та доведеними до програмних продуктів для практичного застосування.

Отже, дисертація Горбатюк Олени Леонідівни засвідчує здійснену ґрунтовну пошукову й аналітичну роботу, опрацювання та узагальнення значного масиву інформації. Дисертаційне дослідження характеризується достатнім рівнем обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій. Оцінювання змісту дослідницької роботи уможливорює стверджувати, що поставлена в ній мета у процесі вирішення головних завдань досягнута, а дисертація є завершеною науковою кваліфікаційною працею.

Відсутність порушення академічної доброчесності. Слід зазначити, що під час роботи з дисертацією порушень вимог не виявлено, текст роботи оригінальний. Аналіз публікацій дисертантки засвідчив їх відповідність вимогам щодо оприлюднення результатів дослідження.

Основні положення та результати дисертаційного дослідження висвітлено у 7 публікаціях (6 одноосібні), з них: 1 стаття у наукових періодичних виданнях інших держав, 4 статті у наукових фахових виданнях України, 2 тези апробаційного характеру.

Зауваження та рекомендації щодо оформлення та змісту дисертації.

Незважаючи на високу якість виконаної дисертаційної роботи, вартими уваги є окремі зауваження, що виникли в процесі рецензування роботи та вимагають уточнень та пояснень.

1. У дисертаційній роботі представлено методику формування соціально-комунікативної компетентності учнів з порушення інтелектуального розвитку засобами фізичної культури. Визначено критерії формування соціально-комунікативної компетентності школярів з порушення інтелектуального розвитку, до яких віднесено: розуміння емоційного стану іншого однокласника чи дорослого; вміння отримувати та передавати отриману інформацію, слухати іншого; вміння вести простий діалог, доводити власну думку; активність у колективних заняттях; вміння вирішити конфліктну ситуацію тощо. Однак, потребує пояснення, як фізична культура впливає на різні елементи соціально-комунікативної компетентності (соціальні, комунікативні навички).
2. В дисертації йдеться про розроблену авторську програму з фізичної культури для молодших школярів з порушеннями інтелекту, яка містить базовий і варіативні компоненти. Потребують уточнення методи або підходи, які використовувалися для адаптації фізичної культури для учнів з різними ступенями порушень інтелекту.
3. На нашу думку, слід пояснити, як оцінюються автором результати власного дослідження у порівнянні з результатами досліджень інших вчених у цій галузі.

Проте, зазначені зауваження та рекомендації ні в якому разі не применшують наукову цінність отриманих результатів дослідження, а лише вказує на його оригінальність, широту та можливі перспективи.

Усе вище зазначене дає підстави для **висновку**, що дисертаційна робота Горбатюк Олени Леонідівни «Формування соціально-комунікативної компетентності молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку», є завершеною, самостійною науковою працею, яка має новизну та практичне значення, що є вагомим внеском у спеціальну освіту. Дисертаційне дослідження відповідає вимогам до оформлення дисертацій, порядку присудження ступеня доктора філософії, затвердженими Наказом МОН України від 12.01.2017 № 40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства освіти і науки України № 759 від 31.05.2019) і постановою КМ України від 12.01.2022 № 44 «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (із змінами, внесеними згідно Постанови КМ України № 341 від 21.03.2022 року), а її автор – Горбатюк Олени Леонідівни «Формування соціально-комунікативної компетентності молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку», заслуговує на присудження ступеня доктора філософії PhD галузі знань з галузі знань 01 «Освіта / Педагогіка» за спеціальністю 016 «Спеціальна освіта».

Рецензент:

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач відділу освіти дітей
з порушеннями інтелектуального розвитку
Інституту спеціальної педагогіки і психології
імені Миколи Яремченка НАПН України

Олена ЧЕБОТАРЬОВА

(ЧЕБОТАРЬОВА О.Л.)